

Tanpınar'la Birlikte Aziz İstanbul'u Düşünürken

Seyfi Kenan

Marmara Üniversitesi

Osmanlı İstanbul'una, daha öz bir ifadeyle “Nefs-i İstanbul” a karşı nasıl bir tavır içindeyiz bugün? Nefs-i İstanbul'a nasıl davranıyoruz ve aynı zamanda bu aziz şehre karşı nasıl bir tutum içinde olmalıyız? Konuşmamda üzerinde duracağım asıl konu kısaca bu. Konuyla ilgili yaşanmış ilginç bir olaya yer vermeliyim söze başlamadan. Osmanlı medeniyeti, kültür ve medrese tarihine büyük emekler veren Mübahat Kütükoğlu hocamız, bir doçentlik sınavında “Nefs-i İstanbul neresidir?” diye sormuştu adaya. Doçent namzeti “Hocam, ben İstanbullu değilim, bilemiyorum” diye cevap vermiş!. Akademik basamakların ileri aşamalarında bile, temel kültür okuryazarlığından yoksun olmanın acayip halleri, Orhan Şaik Gökyay'ın meşhur *Destursuz Bağa Girenler*'ini daha da zenginleştireceğine şüphe yoktur!.. Konuyla ilgili tarihî ve medenî bilgiden yoksun olunca, içerikle ilgili tutarlı tavır ve yaklaşımların oluşumu da muhal olur.

Nesnel, tarafsız bir bakış açısıyla hazırlanan bir bildiri sunma iddiasında değilim. Kaldı ki bilimsel araştırmalarda salt nesnelliğin de mümkün olmadığını son yarım yüzyıl boyunca yapılan tartışmalardan iyice kavradık. İncelediğimiz olgu, araştırdığımız meselede bize düşen tek sağlam dayanak, dürüstlük, samimiyet ve hakkaniyet

sahibi olmaktır. Ben de elden geldiğince “Nefs-i İstanbul”a bu ilkele-
lerle girmeye çalışacağım.

Beşerî bilimlerde nasıl ki olguları, olayları veya kişileri sanki onlar karşımızdaymış veya gözlerimizin önünde cereyan ediyormuş gibi içimizde canlandırarak ifadelerimizi kurmaya çalışıyor veya en azından bu temel tavırla davranıyorsak, bu aziz şehre , “Nefs-i İstanbul”u inşa edenlere karşı da aynı şekildeki bir sorumluluk bilinci içinde yaklaşmalıyız diye düşünüyorum. Bir taşı bir yerden söktüğümüz zaman, bırakın altını oymayı, ya da başka ucûbe yapılarla, küstahça hemen yanı başına dikilen gökdelenlerle boğmayı, ufacık bir taşını yerinden oynattığımız zaman veya bir gazetenin verdiği hiçbir sanatsal değeri olmayan bir tabloyu asmak için muhteşem çininin tam ortasına çiviye çakmaya kalkıştığımız zaman, içimizden yükselen bir sesin Mimar Sinan ne der, Kanûnî ne der, Kâtip Çelebî ne der, haykırışını duymalıyız, değil mi? Mezarının nerde olduğunu dahi bilmediğimiz o büyük Evliya Çelebi ne düşünür? Veya Atatürk’ün cumhuriyetin ilk yıllarında çok ihtiyaç duyulan nitelikli öğretmenleri yetiştirmek için zamanındaki TBMM binasından daha büyük ve görkemli inşa ettirdiği ve bugünkü Gazi Üniversitesi’nin ana binasına dokunmaya kalkıştığımızda o büyük Gazi ne der? Bunun bilinciyle, böyle bir sorumlulukla karşımızdaki, özellikle de İstanbul’daki özgün değeri ve anlamı olan ve bu kenti diğerlerinden ve akranlarından ayrı ve ayrıcalıklı hale getiren tarihi eserler hakkında tasarrufta bulunmamız, sözlerimizi ve ufkumuzu buna göre kurmamız gerekir, değil mi?

Belki de bildirinin sonunda “işte, sahibine postalanmak üzere hazırlanmış bir mektup” diye tepkide bulunanlar çıkabilir. Bunu da yadırgamam açıkçası! En azından kendime postalanmak üzere hazırladığım bu mektubu, daha doğrusu ve dürüstçesi, bu dertli bildiriye yüksek sesle okuyabilirim sanırım.

Şimdi Tanpınar’la birlikte ‘Aziz İstanbul’u gözlemlerken ve düşünürken önümdeki kağıda dökülen kelimeleri ve cümleleri sizlerle paylaşacağım. Yalnız bu defa başka bir hikayemle devam etmeme birkaç dakikalığına müsaade ediniz!

Sultanahmet civarlarında Ayasofya’yı karşıdan, iyi bir çerçeve içinde gören bir lokantada öğle yemeği esnasında Alman filozofu Karl-Otto Apel’in eşiyile birlikte bu muazzam eseri temaşa ettikten

sonra söylediklerini hâlâ iyi hatırlıyorum: “Evet, bence minareler Türklerin özgün bir icadı... [Minareleri işaret ederek] Yapıya daha estetik bir görünüm kazandırdığında şüphe yok. Bir an için Ayasofya’yı minareler olmaksızın tahayyül ettim, çok tuhaf gözüktü bana!” demişti Apel. Minarelerin Türk icadı olmadığı kesin, ancak hem zamanın ve mekânın ruhuyla ve hem de kendi donanımlarıyla uyum içerisinde olacak şekilde Türkler’in kendilerine özgü bir minare mimarisine sahip olduklarında şüphe yok, tıpkı diğer yapılarda veya yapılanmalarda, dinî mimariden sivil mimariye, iktidar ekseninin şekillendiği saraylara varıncaya kadar kendilerine has olanı ortaya koydukları gibi. 2005’in Mayıs’ında İSAM konferanslarından birini vermek üzere İstanbul’a geldiği günlerde Apel’le birlikte, görmeyi çok arzu ettiği Topkapı Sarayı’nı da gezmiştik. Bâb-1 Hümayûn’dan girip çeşitli bölümleri gezerek, zaman zaman gördüklerimiz, zaman zaman aklımıza gelen çeşitli sorular eşliğinde gerek tarihî veya güncel ve gerekse felsefî sohbetlere dalarak Sarayburnu’na kadar varmıştık. Biraz şaşkınlık biraz hayret içerisinde, yolunu çıkarmaya çalışan kaybolmuş birisinin yüz ifadesiyle Apel, âniden şu soruyu sormuştu: “Saray nerde?!” Oysa Saray’ın hemen hemen bütün bölümlerini gezmiş, bitirmiştik. “Saray burası! Gezdik!” cevabını verince şaşkınlığı bir kat daha artmıştı. Çünkü ebniyeye bürünmüş iktidarı aleni olarak görememişti.

Apel için asıl şaşırtıcı olan yön, iktidarın tasarımı ve kurgulanma biçimiydi. Habsburg İmparatorluğu döneminden kalan Belvedere veya Schönbrunn ya da diğer benzer Avrupa saraylarına girildiğinde gücün, iktidarın ne olduğunu ve nerede olduğunu hemen görmeye alışkın birisi için Topkapı Sarayı çok çarpıcı gelir. Aynı şekilde halktan kimsenin içeri girmesine müsaade edilmediği Ming Hanedanlığı döneminden kalma Yasak Şehir diye adlandırılan ünlü Çin Sarayı’na aşına olan birisi için de şaşırtıcı olduğunu belirtmek gerekir. Paris ve St. Petersburg’daki görkemli sarayları anmıyorum; bunların yanında Topkapı, taşrada bir eşraf hanesi gibi algılanabilir. Tıpkı Beylerbeyi ahşap sahilhanesinde II. Mahmud’un huzuruna çıkan Prusyalı subayın, “Hamburglu zengin bir tüccarın hanesi bundan daha görkemlidir” şeklindeki tepkisinde veya algısında görüldüğü gibi!

İstanbul, Ahmed Hamdi Tanpınar’ın, dönemine kadar mahallesinden, doğal çevresinden mimarisine varıncaya kadar şehrin, kay-

bettikleriyle birlikte nasıl değiştiğini ele aldığı o ünlü *Beş Şehir*'ini yazdığı zamandan itibaren de değişmeye devam etti şüphesiz, hatta 2005'ten sonra, dışarıdan olsa bile Karl-O. Apel'i bile şaşırtacak seviyede, İstanbul'u başka şehirlerden, hatta akranlarından ayrı ve faik yapan silüetini ve ruhunu kaybedecek şekilde dönüştü. Ünlü Türk mimarı Turgut 'Cansever', bu dönüşümü "bir cinayet" olarak tanımlamaya kadar götürdü. İstanbullular'a, kendilerine bırakılan, tayin edilen belli başlı yerlerden, nerdeyse özel gözetleme mekanlarından şehirlerini seyretme fırsatı verildiği artık söylenmektedir. Öte yandan, UNESCO bile İstanbul'a has olan atmosferin kaybolma tehdidiyle karşı karşıya kaldığını söyleyerek İstanbul'u yönetenlere uyarılarda bulunmakta, klasik dönem mimari eserlerinin İstanbul'un eksenine verdiği ruhun, bir başka ifadeyle İstanbul'u azizleştiren o klasik dönem mimarî atmosferin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını ısrarla belirtmektedir. İstanbul'un işlerini yürütme sorumluluğunu elinde bulunduranlar tarafından son yıllarda, şehirde yaşayanlara toplu ulaşımda kullanacakları otobüslerin hangi renkte olmalarını istedikleri veya Boğaz'da karşıdan karşıya geğerken hangi tip vapura binmeyi tercih edecekleri soruldu; otobüs rengi ve vapur tasarımı konusunda fikirlerini beyan etmeleri beklendi. Őehirliler sevinmişti, heyecanla fikirlerini ifade etmişlerdi şüphesiz; her ne kadar resim üzerinde veya sanal dünyada gözükten renk ve tasarıma bakarak bunların İstanbul'un mimarisine ve mahallesine, denizine ve sokaklarına ne kadar uyabileceğini önceden kestirebilmek zor olsa da, demokratik katılımın ve sivil bilincin gelişimi ağısından hoş bir girişim olarak karşılanmıştı. Fakat İstanbul'u azizleştiren bölgeye, Tanpınar'ın ifadesiyle, klasik dönem mimari eserlerinin, camilerin ve külliyelerin İstanbul'un tepelerine "bir fecirden ardı ardına boşanmış güvercin sürüleri gibi beyaz ve yumuşak" kondukları zaman asıl Bizans'ın o dönem yıkıldığını belirttiği o havzaya, daha kısa bir ifadeyle, adeta Türk kültürünün mahremi haline gelen eksenini ucûbeye dönüştürebilecek bir müdahale neden İstanbullular'a sorulmaz veya bu eserleri yapanlara karşı duyulan bir sorumluluk bilinciyle sual edilmez? Bu, bu şehre gönül veren, varoluşunun beşiği olarak gören herkesin sorması icap eden bir soru değil midir? . Belki de İstanbullular'a, Tefvik Fikret'in, çocukken annesi ve dayısıyla hac yolculuğunda yaşadığı feci bir olaydan sonra bir Osmanlı memurunun yardımıyla İstanbul'a ulaşmayı başaran, genç kız olduktan sonra

kısmetine bir “alçak herif”le evlenmek düşen ve kocasından gördüğü şiddet sonucunda daha yirmi yaşına varmadan hayatını kaybeden kız kardeşi için yazdığı, başlı başına bir çalışma konusu olmaya değer *Hemşirem İçin* şiirinde, çöldeki yolculuğu esnasında kaybolan annesine “... bugün derdimle seni inletmeye geldim, dinle!” şeklinde yakarması gibi artık, elinizdeki program afişinde de yer alan Fatih’in, veya Mimar Sinan’ın kabrine sadece inlemeye gitmek kaldı.

Şehirler, uygarlıkların şahdamarları gibidir. Troya, Babil, Bağdad gibi antik merkezlerden New York, Tokyo gibi modern çağın megapolislerine uzanan serüvende pek çok kent, büyük hayallerin ve dünya görüşlerinin harmanlandığı beşikler olarak göze çarparlar. Her çağa ve vaktin mizacına özgü kentlerin zaman zaman öne çıktığı bilinir. Bazıları kısa zamanda tarih olur, bazıları ise çok uzun bir zaman önemlerini ve değerlerini korurlar, varlıklarını sürdürürler. Şüphesiz İstanbul, bu ikinci kısma girer. İstanbul’un, yeryüzü kentleri içerisinde, değeri ve önemi, içerdiği çok yönlü katmanları dolayısıyla en zengin olanlardan biri sayılması gerektiği konusunda hemen herkes görüş birliğine varmışsa bunun nedenlerini, şehrin topografyası ve tarihinin yanı sıra İstanbul’u yaşatan insanları ve kültüründe de aramak gerekir. Farklı dil, din, gelenek, anlayış ve zihniyet alışımından süzülüp gelmiş milyonlarca insanın bu şehri farklı zamanlarda yaşanılır ve yaşanması bir mekân haline getirdiğinde şüphe yok. Şehrin Osmanlı geçmişinden itibaren musikiden mimariye, minyatürden edebiyata kadar yansıyan çok yönlü kültürel ve estetik birikimde de görüldüğü gibi, imparatorluk iktidarı ile “barış içinde bir arada yaşama” tecrübesinin parlak örnekleri gözlemlenebilir.

Öte yandan Tanpınar, yaklaşık yarım asır önce yaşadığı İstanbul’unda şehrin kaybettiklerine özel bir sayfa açmış; artık satıcıların geceleri fener taşımadığını, hele mâniler düzemediğini, sadece yoğurtçuların, bazı eski köşk bahçelerini tek başına bekleyen ihtiyar çınarlar ve çamlar gibi durduğunu anlatmıştı. O yoğurtçuları 70’li yıllarda Kadıköy’de geçirdiğim çocukluk yıllarımda yakalayabilmiştim, ancak daha sonra onlar da sokaklardan yavaş yavaş çekildi. Tanpınar’ın zamanının İstanbul gözlemlerinde, şehrin sadece nağmelerini kaybetmediğini, aynı zamanda mahallenin de kaybaldığını okumak mümkün. “Bugün mahalle kalmadı,” demişti Tanpınar; “Birbirlerinin hatırını sormak, bir kahvelerini içmek, geçmiş zama-

nı beraberce anmak için zaman zaman gömüldükleri köşeden çıkan, bin türlü zahmete katlanarak semt semt dolaşan ihtiyar mahalleliler... Bence İstanbul'un asıl şairleri onlar; adım başında, titrek ayaklarıyla geçmiş zamanlarının peşinde dolaşan, onun üslûpsuz apartman köşelerinde, iki yanı henüz boş asfalt üzerinde, eski ahbap çocuklarının çehresinde beyhûde yer arayan ve bulamadıkları için şaşkın şaşkın dört yana bakınan bu kervan artığı biçarelerdir. Bugünün mahallesi artık eskiden olduğu gibi her uzvu birbirine bağlı yaşayan topluluk değildir; sadece belediye teşkilatının bir cüzü olarak mevcuttur. Zaten mahallenin yerini yavaş yavaş alt kattaki üsttekinden habersiz, ölümüne, dirimine kayıtsız, küçük bir Babil gibi, her penceresinden ayrı bir radyo merkezinin nağmesi [veya bugünkü televizyon kanalının dizisi] taşan apartman [ve siteler] aldı.”

Eski İstanbul'un çeşitli mekanlarında zengin, fakir her sınıfın beraberce Kağıthane âlemlerinde, Çamlıca gezintilerinde, Boğaz mesirelerinde beraberce eğlendiğini gözlemlemenin mümkün olduğunu söyleyen Tanpınar, İstanbul'da yaşayanların “hissî terbiyesi”nde büyük payı olan iki doğa harikasına dikkat çekmişti: Servi ve Çınar. Jean Bacque-Grammont dün yaptığı konuşmada, servinin çeşitli Osmanlı eserlerinde farklı şekillerde nasıl mahirâne bir şekilde kullanıldığının mutenâ örneklerini sunmuştu. Tanpınar, servi ve çınarın Türk muhayyilesinde ve varoluşunda derin izler bıraktığını belirtir. Çınar'a “Türk Ağacı” denilmesi boşuna değildir. “En çok sevdiğim ağaç çınardır,” diyen Tanpınar'ın muhayyilesinde İstanbul'un çınarları bakalım neleri canlandırıyor? “Geniş, pençe pençe yaprakları, mûnis dev gövdeleriyle onlar bana Peçevî'nin anlattığı o sefer meşveretlerinde söz alan, kumandanlara yol gösteren, akıl öğretene serhat gazilerini hatırlatırlar.”

1950'li yıllardan itibaren İstanbul'un tarihi semtlerinde girişilen yol veya inşaat nedeniyle sadece tarihi yapıları değil, artık asırlık ağaçlarını da kaybettiğinden yakınmıştı Tanpınar. 1941'de İstanbul'a yerleşen ve daha sonra Bedri Rahmi Eyüboğlu ile birlikte yaptıkları bir mozaik çalışması nedeniyle Tanpınar'la Paris'te yolları kesişen rahmetli babam da, daima bu şehrin kaybettiklerinden inleyerek dert yanmıştı. Belki de onun derdini artarak miras edindim. Yerine bir başka ağaç dikilse de “evvelkisi, babalarımızın altında oturdukları, zamanın kutladığı ağaç olamaz” diyen Tanpınar, Türk kültürünü,

kendine özgü yönleriyle öne çıkartan mimari eserleri, tam bir âhenk ve birlik içinde zamana ve mekana ruh veren bütün yapısal ve doğal unsurlarıyla birlikte korunması gerektiğine dikkat çekmişti. Böylesi koruyucu, gerçekten muhafaza edici duruşa ve ruha sahip olmak ise ancak tarih, zaman ve mekân yetkin bir şekilde özümsemiğinde mümkün olabilir. Tıpkı Kiyoto'daki Kodai-ji Tapınağı'na götüren kıvrımlı patika üzerindeki bambu korularından süzülen rüzgârın mırıltısına bile büyük değer veren Japon halkının, bu sesi korumak için bunu mümkün kılan her şeyi özenle ve ciddiyetle korumaya çalışmasında olduğu gibi.¹

Tanpınar'ın, iyi bir elmas yontucusunun eline geçmiş bir mücevher gibi İstanbul'u işleyen eski ustaların asıl başarısının, eserlerinde tabiatla işbirliğini ve tam âhengi sağlamalarında yattığını ifade eden şu gözlemlerine yer vermeden bu bildiri bitirmemeliyim: "Pek az mimaride taş mekanik rolünü, şekiller sabit hüviyetlerini İstanbul camileri kadar unuttur, pek az mimarî kendisini ışığın cilvelerine İstanbul mimarîsinde olduğu kadar hazla, onun tarafından her an yeni baştan yaratılmak için teslim eder".

Umarım İstanbul, Yunus Emre'nin dediği gibi, "gelenin gideni görmediği bir hana" dönmesine seyirci kalmaz ve Türklerin şehre dokunduğu andan itibaren oluşan ve uzun asırlar boyunca ve büyük emek ve birikimle şekillenen mimarisini devam ettirir, şehrin doğasıyla bütünleşen mimari anlayışını, içinde bulunduğu zamanı ve mekânı da estetize ederek, özümleyerek sürekli hale getirir.

•••••

1 Pekin'deki Beihai Parkı'nda yer alan bir patika üzerindeki mütevazı korulukta çekilen birkaç dakikalık bambu mırıltısının sesli video görüntüsü dinleyicilerle paylaşılmıştır.